

Др Милан Радовановић, дипл. историчар

Краљево, Република Србија
mradowanovic@gmail.com

УДК94(=411.16)(497.1)''1948/1949''(093.2)
314.743(=411.16)(497.1:569.4)''1948/1949''(093.2)

Критичко издање историјско-архивске научне грађе

Примљено: 12. фебруар 2024.

Одобрено: 27. октобар 2024.

Говор Андрије Алпара - Општајна свечаност Јеврејске вероисповедне општине Београд у оквиру првог таласа организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел 1948/1949. године

Организовано исељавање Јевреја из Југославије у Израел

Из Југославије у Израел се између 1948. и 1952. године упутило пет таласа организованог исељавања.¹ Земљу је напустило преко шездесет посто од приближно дванаест и по хиљада југословенских Јевреја, колико је преживело Други светски рат. У питању је био мали део далеко већег миграционог процеса, који је у новостворену државу јеврејског народа између 1948. и 1951. довео око седамсто хиљада досељеника из читавог света.²

Процес масовне емиграције одиграо се у изузетно комплексним околностима преиспитивања идеолошког утемељења и међународног положаја југословенске државе у светлу Резолуције Информбиороа. С друге стране, обнављање и међународно признање јеврејске државе на Блиском истоку представљали су резултат једног од ретких тренутака послератног периода у коме су се амерички и совјетски интереси на простору Блиског истока поклопили.³ Својеврсна аналогија у специфичности њихових положаја у геополитичком контексту зачетка хладноратовске поделе света погодовала је сарадњи Израела и Југославије.⁴ Фаза интензивног развоја односа две државе поклопила се

1 Радовановић, Милан, „Поједини статистички аспекти организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)”, *Годишњак за друштвену историју* 2 (2015), 66–68. Опширно о исељавању видети: Ivanković, Mladenka, *Brodovi nade: alije jugoslovenskih Jevreja u Izrael*, Београд 2017 (даље: Ivanković, *Brodovi nade...*) и Радовановић, Милан, *Исељавање Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)*, Београд 2022 (даље: Радовановић, *Исељавање Јевреја...*)

2 Alfassi, Itzhak, *Immigration and Settlement*, Jerusalem 1973, 56. и Neumann, Shoshanna, *Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity*, Bonn 1999, 1–5.

3 Vestad, Od Arne, *Globalni Hladni rat*, Београд 2008, 171.

4 Shay, Shaul, „Israel and Yugoslavia between East and West”, *Zbornik radova Spoljna politika*

са периодом у коме је реализационо пет таласа организованог исељавања.⁵ Услед тога,⁶ читав је процес масовне емиграције остао обележен идеализовањем потенцијалних домета сарадње између Југославије и новостворене јеврејске државе на Блиском истоку.⁷

Мада је делатност Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије обновљена у складу са одредбама закона о положају јеврејске заједнице у Краљевини Југославији, измењени друштвенополитички контекст значио је да ће Савез по завршетку Другог светског рата представљати ову заједницу искључиво као политички и национални ентитет, одричући се било каквих надлежности у питањима вере.⁸ Вољност југословенских Јевреја да се уклопе у модел секуларног друштва чијој су изградњи послератне власти у Југославији биле посвећене до изражаја је најјасније дошла кроз постављање чланова или симпатизера Комунистичке партије на руководећа места у Савезу. Даљи искорак у овом смеру представљало је и формално дистанцирање од ционистичке идеологије, мада је ова наставила да игра значајну улогу у унутрашњем животу заједнице.⁹ Потпуна посвећеност Јевреја интеграцији у послератно југословенско друштво била је чињеница на којој се упорно инсистирало и која се увек изнова доказивала. Процес организованог исељавања водећи људи Савеза посматрали су као савршену прилику за додатно учвршћивање како положаја организације тако и оних чланова заједнице који су одлучили да остану у Југославији.¹⁰

Државни интереси и интереси Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије слили су се у оквирима организованог исељавања у корпус идеја који је доследно понављан. Мада последица изванредно комплексног сплета спољно и унутрашњеполитичких околности, ове премисе могу се свести на неколико основних теза.¹¹ Слобода дата југословенским Јевре-

Jugoslavije 1950–1961, Beograd 2008, 473–474

- 5 Petrović, Vladimir, *Jugoslavija stupa na Bliski istok: stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946–1956*, Beograd 2007, 50–51.
- 6 Vesna, „Jugoslovenska država i iseljenici – Propagandni rad među iseljenicima u SAD od 1945. do 1948”, *Tokovi istorije* 1–2 (2005), 147.
- 7 Видети опширно: Радовановић, Милан, „Ционизам и прагматизам – Зашто су се југословенски Јевреји иселили у Израел? (1948–1952)”, *Београдски историјски гласник* 6 (2015), 222–228. (даље: Радовановић, „Ционизам и прагматизам”...)
- 8 Ivanković, Mladenka, *Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952): kraj ili novi početak*, Beograd 2009, 112.
- 9 Kerkkänen, Ari, *Yugoslav Jewry: Aspects of post-World War II and post-Yugoslav developments*, Helsinki 2001, 44.
- 10 Радовановић, „Ционизам и прагматизам”..., 228–234.
- 11 Radovanović, Milan, „Hello, Goodbye – Farewell ceremonies as part of organized Jewish emigration from Yugoslavia to Israel (1948–1952)”, *Годишњак за друштвену историју* 1 (2017), 53. О значају ових идеја видети: Радовановић, „Ционизам и прагматизам”..., 231–232.

јима да емигрирају од стране челника Савеза тумачена је као благонаклони гест који обавезује како исељенике тако и припаднике заједнице који остају у земљи. Од исељеника се очекивало да ће популаризовати идеју аутентичне револуције спроведене у Југославији и происходећег права на сопствени пут у социјализам. Јеврејима који су одлучили да остану у земљи у задатак је стављено да се трајно посвете раду на напретку Југославије.

Опроштајне свечаности и говор Андрије Алпара

Приближно петнаест дана пре него што ће први талас организованог исељавања напустити Југославију, челници Савеза јеврејских вероисповедних општина истакли су да би локалне заједнице одлазак својих чланова у новостворену државу на Блиском истоку требало да обележе одговарајућом свечаношћу.¹² Ова је иницијатива периодично понављана и остала је саставни део процеса масовне емиграције докле год су то његови формални оквири дозвољавали.

Јеврејским вероисповедним општинама скренута је пажња на то да у свечаностима морају учествовати како исељеници тако и чланови заједнице који остају у Југославији, те да у оквиру програма мора бити прочитана опроштајна посланица Савеза.¹³ Мимо ових препорука, локалним заједницама препуштено је да церемоније осмисле у складу са сопственим материјалним могућностима и бројем чланова.

У оквиру опроштајне свечаности коју је уочи првог таласа организованог исељавања приредила јеврејска вероисповедна општина у Београду,¹⁴ окупљенима се у име исељеника обратио Андрија Алпар.¹⁵ Мада је у свом

12 Исто.

13 Исто, 54. Видети и: Радовановић, Милан, „Посланице Савеза јеврејских вероисповедних општина упућене учесницима прва три таласа организованог исељавања из Југославије у Израел (1948–1950)”, *Архив* 1–2 (2018), 191–201 (даље: Радовановић, „Посланице”...)

14 Radovanović, „Hello, Goodbye”..., 60. Пун програм опроштајне свечаности коју је на крају првог таласа организованог исељавања из Југославије у Израел организовала Јеврејска вероисповедна општина у Београду није сачуван.

15 Алпар, Андрија, инжењер архитектуре (Питомача, Међумурје, 10. мај 1890 – 24. децембар 1964). Отац Самуел Минц (Münz), мајка Хермина. Породица је презиме мађаризовала 1904. године, пре него што ће се преселити у Печуј. Андрија Алпар похађао је у Печују основну школу и реалну гимназију, после чега је дипломирао архитектуру у Будимпешти. За време Првог светског рата оженио се Елизабетом (Јелисаветом) Вајс. Добровољно је ступио у аустроугарску војску 1916. године и до краја рата служио као шеф железничке станице у Печују. У Београд одлази 1922. године. Отворио је фирму специјализовану за производњу вештачког камена. Активно се укључио у рад Јеврејске вероисповедне општине Београд и делатност ционистичког покрета. На почетку окупације Београда одлази на принудни рад на рашчишћавању рушевина. У августу 1941. године, на инсистирање сина Ђорђа, са лажним документима, преко Албаније и

релативно кратком обраћању истакао основне идеје које су прожимале читав процес организованог исељавања, највећи део говора посвећен је будућем ангажовању исељеника у изградњи новостворене јеврејске државе. Говор је јединствен утолико што се, чак и много директније него што се то иначе чинило у програмима опроштајних свечаности, приближава чисто ционистичким идеалима.¹⁶

Транскрипт говора који је Андрија Алпар одржао у склопу програма опроштајне свечаности коју је јеврејска вероисповедна општина у Београду организовала поводом одласка првог таласа исељеника у Израел чине укупно четири странице А-4 формата. Документ је куцан латиницом, на писаћој машини са дијакритичким знацима својственим српском, односно хрватском језику. Очигледне ортографске грешке у тексту су исправљене. Оригинални документ се чува у Архиву Јеврејског историјског музеја у Београду, у привременој кутији број 856.¹⁷

Govor Andrije Alpara, prilikom oproštajne priredbe jugoslovenske alije 5. XII 1948.

Draga Braćo i Sestre!

Pre 6 meseci – prilikom proslave heroja Varšavskog geta iznenadno smo dali oduška našem raspoloženju prema borbi Jevrejskog naroda na tlu Erec Izraela.¹⁸ Zahtevali smo, da se poduzmu koraci, da se traži odobrenje za naše učestvovanje u

Сплита, стиже у Шибеник. Убрзо му се придружује и супруга Јелисавета. После капитулације Италије и уласка Немаца у Шибеник, партизани су породицу Алпар пребацили у збег на Вису. Андрија, као инжењер, ради на изградњи фортификација. Пошто је до њих стигла информација да је Београд ослобођен, тражи премештај. Ционистичким идеалима остао је веран и по завршетку рата. Био је један од иницијатора првог организованог исељавања у Израел 1948. године. Југославију је напустио на броду *Кефалос*. У Израелу се породица најпре настањује у Јазуру, где им се придружио син Ото, са породицом. Заједно прелазе у Рамат Ган. Андрија Алпар запошљава се у локалној општини, где ради до пензије. Био је дугогодишњи члан Хитахдут Олеј Југославије. Видети: Alpar, Đorđe, „Мој отац Андрија”, *Mi smo preživeli 5*, Beograd 2009, 304–308. (даље: Alpar, „Мој отац Андрија”...)

16 Radovanović, „Hello, Goodbye”..., 59–60.

17 Грађа која се тиче исељавања обухваћена је пројектом Јеврејског историјског музеја „Истраживање и дигитализација докумената о исељавању југословенских Јевреја у Израел 1948–1952/3”. Део скениране грађе доступан је на адреси <https://www.jim.optimuspro.rs/>. Појединачне реченице из говора Андрије Алпара цитиране су у тексту „Мој отац Андрија”, који је његов син Ђорђе написао за едисију *Ми смо преживели*. Видети: Alpar, „Мој отац Андрија”..., 307.

18 У питању је једини познати извор који сâм почетак иницијативе за организовање исељавања из Југославије везује за годишњицу устанка у Варшавском гету (19. април – 16. мај 1943).

tim borbama kao i izgradnji државе Израел.¹⁹ Ми који смо остали у земљи и били сведоци злочина окупатора и herojsке борбе југословенских народа, били смо уверени, да ће Народна Влада Демократске Федеративне Југославије имати разумевање за нас, који смо као народ постали највећом жртвом човечанства.²⁰ И нисмо се преварили, јер је нам широкогрудно омогућено, да младој држави Израел притекнемо у помоћ и не сумњам да изражавам осећање свију нас према племенитом држању руководиоца садашње Југославије ако зато из дубине душе кажемо „Хвала”.

Ако се питамо како је дошло до овог расположења у нашој души, морамо да утврдимо, да смо од фашистичког и националсоцијалистичког немана истребљени у толикој мери, да ће нам душе крварити, докле год буде постојао јеврејски народ. Изгубили смо у Европи 6 милиона наше сабраће²¹ без икакве кривике једино зато, што смо били недovolјно организовани и зашћени а наши душмани су створили нарочиту расну теорију, да би доћепали нашу мукоту стећену имовину, која је им потребна за покораванје света. Европа је постала гробница нашег народа, овде нас сваки чошак подсећа на наше миле покојнике, на наше изгубљене пријатеље и ми се у нjoj више добро осећати не можемо. Ми данас лићимо на истребљено пseto, који жељи да своје страховите ране лећи далеко од живих бића, нежним лизањем оголелог mesa.

Ми смо неизмерно благодарни према народима, који имају разумевања за наш бол и страховито разоћарани у онима који не само што нас неће разумети него праве свемогуће теškoће, да нам спреће оздрављење. Ми знамо да људи једнодушно осуђују онoga,²² који батинује ранјеног пса и уверени смо да су народи целогa света уз нас, који смо толико пропатили. Ми не мрзимо one, који нам ометају оздрављење али их жељимо што су зaведени од нечовећних господара. Они требају да запамте да само народи, који су на човечанској и моралној висини могу²³ да рачунају на трајан опстанак.

Наш здрави нагон гони нас у постојбину наших предака. Ми ћемо се ускоро придружити цвету нашег народа, heroјском Јишуву.²⁴ Али пре него што кренемо, тре-

19 Челницима Савеза су већ крајем маја 1948. године из локалних заједница почели да пристижу дописи у којима се поједини чланови распитују за могућност да, у својству бораца, помогну изградњу новостворене јеврејске државе. Коначно су чланови Извршног одбора Савеза ово питање предочили Моши Пијади, потпредседнику Президијума владе ФНРЈ, што је уједно била и прва прилика када се емиграција појавила као тема у комуникацији јеврејске заједнице са југословенским државним властима. Видети опширније: Радовановић, *Исељавање Јевреја...*, 57. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 75.

20 О улози коју је страдање у Холокаусту одиграло у покретању емиграције из Југославије у Израел видети: Радовановић, Милан, „Ционизам и прагматизам”..., 235.

21 Упоредити: *Estimated Number of Jews Killed in the Final Solution*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/estimated-number-of-jews-killed-in-the-final-solution>, приступљено: 4. фебруара 2024.

22 Руком преправљено.

23 Руком преправљено.

24 Јишув (хеб. *יִשׁוּב*) – хебрејски израз који се односи на Јевреје настањене у Палестини

bamo da se čvrsto rešimo, da ćemo našom konstruktivnom saradnjom doprineti što bržem konsolidovanju prilika u državi Izrael. Dužnost je nam da svim silama saradjujemo na otklanjanju ratnih pustošenja i udaranju čvrstih temelja naše buduće domovine. Trebamo da damo sve od sebe uz najskromnije zahteve. Trebamo da znamo da je naša nova domovina zanemarena otkad smo je pre dvehiljade godina napustili, da su stari sistemi navodnjavanja upropašćeni, da je zemlja pretežno krš i ne nastanjena pustinja, da je lišena mnogobrojnih sirovina neophodnih za industrijske i druge proizvode, ali ipak ne trebalo da očajavamo. Istrajnim i požrtvovanim radom oživećemo stari Kanaan,²⁵ zemlju blagostanja, te ćemo našim potomcima olakšali život.

Sinovi Izraela se koncentrišu iz svih krajeva sveta te će predstavljati nesumnjivo težak zadatak usmeriti u zdrav pravac njihov mentalitet i raznovrsnu težnju. Trebamo da cenimo dosadašnji nesebični rad i uspeh Jišuva pod maćehskom (sic!) upravom mandatarne vlasti, kao i od dana nezavisnosti. Prirodno je da prilike još ne mogu biti u svakom pogledu idealne,²⁶ ali kritika naša treba da bude konstruktivna i vođena jedino željom, da ih popravimo.

Trebamo da se zadovoljimo sa minimalnom zaradom, jer jedino na taj način možemo da olakšamo život naše sabraće i pojačamo vrednost našeg novca. Naši proizvodi moraju da budu što solidniji a oznaka na njima „Made in Izrael (sic!)” treba da proslavi naš narod u svim krajevima sveta. Mi svi trebamo da budemo svesni da o poštenog i požrtvovanog rada pojedinaca ovisi budućnost celog našeg naroda.

Mandatarne vlasti pa i dobar deo našeg naroda često puta je naglasio da je Palestina previše mala i ne može da osigura život njenih stanovnika.²⁷ Nasuprot tome postoji ubeđenje da će se iskorišćavanjem mogućnosti, konsolidacija neminovno nastupiti. Ukazaću Vam samo na neke od ovih mogućnosti.

Podneblje je takovo (sic!), da se žitarice i povrće godišnje dva puta i više nego dva puta uspevaju.

пре проглашења независности Израела. Видети: Halamish, Aviva, *The Yishuv: The Jewish Community in Mandatory Palestine*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-studies-an-anthology-the-yishuv>, приступљено: 4. фебруара 2024.

25 Историјска област која обухвата територију данашњег Израела и делове Либана, Јордана и Сирије. Између осталог, термин се употребљава и као синоним за обећану земљу у традицији јеврејског народа. Видети: Krause, Joachim J, *Kanaan/Kanaanäer*, <http://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/23160/>, приступљено: 4. фебруара 2024.

26 Интересантно је тумачење ситуације у Израелу какво нуди Андрија Алпар упоредити са каснијим утисцима другог исељеника из првог таласа организоване емиграције. Видети: Радовановић, Милан, „Писмо југословенског исељеника у Израелу”, *Архив* 1–2 (2014), 239–242.

27 Руком дописано.

Naši mnogobrojni odlični lekari predstavljaju dragoceni kadar za lečenje bolesnika iz celoga sveta. i ne sumnjam, da ćemo državu Izrael pretvoriti u higijenski centar naroda, što će obezbediti zaposlenje širokih slojeva i siguran dohodak.

Naši tehničari i stručnjaci su od vanrednog kvaliteta i mi ćemo pomoću njih ne samo izgraditi zemlju nego dati dragoceni doprinos u podizanju standarda okolnih država i ujedno dopuniti prihode naše države.

Poznato je da Jevreji lako uče strane jezike. Ako pored toga imamo u vidu priliv iz svih krajeva sveta, onda moramo da²⁸ uviđamo da smo tako reći pozvani da budemo prevodioci dela najboljih umova sveta i štampanjem prevoda dati osnovu za jednu snažnu štamparsku industriju.

Mi smo dužni da što pre naučimo hebrejski ali to ne znači, da ćemo zanemariti strane jezike. Znamo vrlo dobro da veliki narodi sveta ne će da se dopisuju²⁹ na tuđim jezicima. Mi smo mali narod, moraćemo da se svim narodima obraćamo na njihovom jeziku i na taj način olakšamo³⁰ stvaranje dragocenih veza sa njima.

Na obalama Sredozemnog i Crvenoga mora, na raskrsnici triju kontinenta, mi smo upućeni na izgradnju odgovarajuće trgovačke mornarice, koja će našoj mnogobrojnoj braći obezbediti pristojan opstanak.

Bogatstvo Mrtvoga mora u bezbrojnim hemikalijama, mogućnost navodnjavanja i elektrifikacije cele zemlje, razvijanje turizma i obezbeđenje udobnosti hodočasnika, iskorišćavanje sirovina petrolejskih izvora Bliskog Istoka i pronalaženje nalazišta nafte u samoj zemlji, razvijanje zemljoradnje, stočarstva i ribarstva sve su garancije na budućnost zemlje.

Vraćajući se u našu staru postojbinu ne sme da nas vodi nikakva mržnja prema ostalim stanovnicima zemlje. Mi trebamo da vodimo računa i o njihovom blagostanju, jer ćemo na taj način pretvoriti ih (sic!) u naše prijatelje. Saznanje da je njihov standard života u okviru države Izrael daleko veći nego njihove sabraće u okolnim državama ulevaće u njih poverenje i poštovanje i u krajnjoj liniji osigurati harmoničan život i konstruktivnu saradnju celog Bliskog Istoka.

Pre rastanka od Galuta³¹ – ma koliko nas boli – ne smemo da zamerimo našoj braći što ostanu u našoj dosadašnjoj domovini. Oni su također pozvani da odigraju važnu ulogu u formiranju sudbine našeg naroda, jer će predstavljati dragocenu vezu između države Izrael i ostalih država sveta. Osnaženjem države Izrael

28 Руком преправљено.

29 Руком преправљено, оригинално „дописујеу”.

30 Два пута откуцано, руком прецртано.

31 Галут (хеб. גלות) – хебрејски израз за расејање у коме је јеврејски народ живео од уништења Другог храма (70 година п.н.е.) до проглашења независне државе Израел, у мају 1948. Опширно видети: Galut, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/galut>, приступљено: 4. фебруара 2024.

ojačaće se i njihov položaj, jer mogu sigurno računati na materijalnu i moralnu podršku organizovane države njihove sabraće.

Odlazeći u državu Izrael, mi im želimo sretan ostanak!

Neka živi Demokratska Federativna Narodna Republika Jugoslavija!

Neka živi prijateljstvo između Jugoslavije i mlade države Izrael!